

STALLHOLMEN OCH ÖRNHOLMEN

Natur

Strax norr om Hulöhamnslandet ligger två små och ganska likartade holmar, Tallholmen och Örnholmen. Båda lite oregelbundet avlånga till formen, men med riktning nordväst-sydost, precis som inlandsisens reträttväg. Båda ligger bara några hundra meter från land och båda reser sig tvärt ur saltsjön. De båda otillgängliga gråbergsklippor är på många håll för branta för tom de mesta akrobatiska och anspråkslösa furor att slå rot på. De som trots allt lyckats, är lågvuxna och förvridna av vinden. Som mest överallt i skärgården domineras den högre vegetationen av barrträd, tall mest, men med inslag av gran i lite fuktigare lägen. Lövträd och buskar återfinns huvudsakligen närmast bebyggelsen. På Örnholmen finns tom några rejäla spärrekar.

Djupa vikar eller glon närmast lyser med sin frånvaro på Tallholmen. På Örnholmen finns en vik på östsidan och Hönsholmen fungerar som vågbrytare på västsidan.

Förutsättningarna för mänsklig odling är små, framför allt på Tallholmen, som dessutom ställvis är mycket fuktig med ansevära mängder av dagvatten strömmande över berget.

Tallholmen

Tallholmen är liksom sin systerö i norr -de dramatiska formerna till trots- tämligen låg, fem -tio meter över havsytan i snitt. De högsta punkterna ligger ca 15 meter över havet, vilket betyder att ön först vid bronsålderns hade stuckit näsan över vattnet. Men merparten av landmassan var vattentäckta till långt in på järnålder. Det betyder att mänsklig bosättning blev möjlig först därefter. Att förhistoriska och medeltida lämningar inte påträffats, är därför inte så konstigt. Ön historia tycks just så odramatisk och oromantisk som flertalet öars.

Med största sannolikhet är det mängden tallar på öns höjdplatå eller någon eller några enstaka speciellt formade tallar, som gett ön dess namn. Kanske har det under långa tider funnits en fura på Tallholmen, man kunnat använda som orienteringspunkt från sjön.

Som flertalet öar i den närmsta arkipelagen hör Tallholmen till Horsö ägovälde, och gör så ännu. Det är sålunda via gamla lantmäterikartor över Horsö vi kan finna uppgifter om öns historia. Dessvärre är den äldsta kartan över Horsö, en storskifteskarta, upprättad först 1814. Någon äldre finns inte. På denna uppges Tallholmen som bergig med ringa småskog. Ön är inte bebyggd, inte ens med en ängslada eller ett fästall. Vi kan förmoda att Tallholmen, så som flertalet utöar, användes till extensivt bete, dvs av djur som klarade sig utan tillsyn under längre tid. Avståndet till Horsö är ju tämligen stort, om vi tänker i termer av åror och segel. Också enligt Havtorns anteckningar var Tallholmen 1814 obebyggt, saknade skog och buskar men betades fläckvis. Uppgifter som alltså väl stämmer överens med storskifteskartans sparsamma upplysningar. Men, på det sjökort över Smålandskusten som gavs ut 1832, är flera byggnader markerade på Tallholmen. Någon gång under 1820-talet tycks alltså Tallholmen ha koloniserats. Det är relativt tidigt. Den stora kolonisationsvågen drar fram över skärgården först under 1800-talets andra hälft och tom under dess senare del.

På Horsö laga skifteskarta, upprättad 1862, är sålunda Tallholmen omnämnd som en lägenhet med den sedvanliga uppsättningen bostadshus och ekonomibyggnader. (Lägenhet betecknar ett boställe avskilt från hemmanet, men ej matalssatt.) Samtliga byggnader är förhållandevis stora och det framgår klart av husens angivna funktioner, att försörjningsbasen var den vanliga kombinationen av jordbruk och fiske. I beskrivningen till kartan uppges byggnaderna på Tallholmen vara i försvarligt eller gott skick; ett halvsekel är ju ingen ålder för ett timrat och/eller rejält byggt hus.

Nedanför husen, som för övrigt ligger i en mjuk slänt, finns en liten urgröpfung i strandlinjen med relativt djupt vatten utanför. Med hjälp av pirarmar i vinkel, vilande på kraftiga stenkistor har en skyddad hamn skapats.

Fiske bör ha varit den dominerande försörjningskällan. Möjligheter till odling är minimala. På skifteskartan finns vare sig ängs- eller åkermark markerad, endast bete. Även Lilla Tallholmen hörde till Tallholmen och nyttjades för bete. Inte heller på 1930-talets ekonomiska karta finns bruten mark redovisad. I den ladugård som uppfördes 1895 fanns plats för ett nötkreatur. Vi förmodar att det också fanns utrymme för en hushållsgris och lite höns. Längre fram i tiden har hönsen varit en inkomstkälla. Liksom överallt i skärgården blev också fruktodling en biinkomst och en utökning av självhushållet. Så har även snickeri bidragit till försörjningen, ekor av olika slag men framför allt silltunnor.

På 1950-talet tituleras ägaren till Tallholmen fiskare. Den siste bofaste fiskaren lämnade ön under 1960-talet, som sedan dess har varit fritidsbostad.

Bebyggelse

Bebyggelsen på Tallholmen motsvarar sinnebilden för ett skärgårdstorp. En liten röd stuga -med den glasade verandan vänd ut mot sjön- placerad högst upp i en mjuk slänt, omgiven av lika faluröda uthus, varav ett är en minimal ladugård. Den enda icke-röda byggnaden är den livsviktiga jordkällaren inmurad i slänten, med gavelfasad av rejäla gråstensblock. Mangården, dvs bostadshuset med trädgård, omgärdas av ett rödmålat spjälstaket, insvept i syrenbuskage, för att markera gränsen mellan natur och kultur. Här finns också den i Tjusts skärgård

obligatoriska fruktträdgården. Eftersom mycket dagvatten på sina ställen rinner över slänten, har man byggt och murat upp gångstigar mellan bostadshus och hönshus, mellan bostadshus och dass osv för att kunna gå någorlunda torrskodd. Nere vid sjön ligger båthus med brygga under överhängande tak eller skunk(-e). Två rejäla pirar på kraftiga sten- och träkistor omsluter den lilla hamnen som en skyddande famn. På slätpolerade hällar strax intill ligger också gästgårdarna. Hela gårdsplanen, eller kanske bättre –slänten, är i sin tur omgärdad av tallskog som skyddar mot alla vindar utom västan.

I handlingarna som hör till lagaskiftesförrättningen 1862 är alla byggnader på och under Horsö noggrant beskrivna. Bostadshuset på Tallholmen uppges vara 22 x 9½ x 2 ¾ alnar under bräd- och tegeltak, inredd till stuga, kök och kammare samt förstuga med en mur och tvenne eldstäder. Fåhuset, under halmtak, är lika stort som stugbyggnaden. Båhuset, under bräddtak, har den sedvanliga storleken 6 x 5 alnar. Den stensatta källaren har bräd- och tegeltak. Det stämmer mycket bra med hur det ser ut på ön idag, men husen är trots allt inte de samma. Bostadshuset som är en klassisk eneklstuga från omkring sekelskiftet 1900 är flyttad hit 1910. Med största sannolikhet uppförd på samma plats eller näst intill som sin föregångare. Huset har under tidernas lopp byggts om och till. Även uthusbyggnaderna andas sekelskifte och är alltså troligen utbytta eller kraftigt ombyggda. Undantag är jordkällaren. Det stora hönshuset högst upp på berget är byggt några decennier in på 1900-talet

Örnholmen

Örnholmen är ganska låg; fem - tio meter över vattenytan i snitt, men med några klackar på drygt 15 meter. De har alltså inte tittat över vattenytan förrän vid bronsålderns början. Inga kända förhistoriska lämningar finns på ön.

Troligen har dessa gråbergsklackar med enstaka vinpinade men kraftiga furor varit uppskattad hemvist för bevingade invånare och givit ön dess namn. På håll är det inte alls svårt att se ön som platsen för ett örnäste; lite högre än omgivningen, svårtillgänglig, ensamliggande, god utsikt över omgivningen och ett välfyllt skafferi runt om.

Som flertalet öar i arkipelagen söder om Askö hörde också Örnholmen till Horsö ägovälde och har av Horsöbönderna nyttjats till bete för djur som klarat sig utan tillsyn.

I lä bakom Hönsholmen eller Örnholmsklabbarna på öns sydvästra sida, finns en liten skyddad vik och på backkrönet ovanför en liten platå med matjord. Den odlingsbara jorden och naturhamnen till trots, bebyggdes inte Örnholmen förrän någon gång efter 1864. På Horsö skifteskarta upprättad just detta år är ön upptagen som betesmark. Ingen bebyggelse finns markerad, inte ens en ängslada. Generalstabskartan upprättad 1873-83 redovisar däremot bebyggelse på ön. Troligen ett resultat av 1800-talets befolkningsökning. Många utöar i skärgården togs då i anspråk för kolonisation. Öar som likt Örnholmen tidigare nyttjats till bete och kanske också lite slätter. Nykolonisation var ett sätt att minska befolkningstrycket såväl på den egna ön som i den egna stugan, men också ett sätt

att öka den totala födoproduktionen genom ett mer intensivt brukande av tidigare extensivt nyttjade ytor. Av bebyggelsens exteriör att döma, skedde detta på Örnholmen vid 1800-talets slut.

Basnäringarna här var som överallt annars jordbruk och fiske med eventuella binäringar. Frukttodling blev omkring 1900 en självklarhet i hela Tjust, så även i skärgården och på Örnholmen, där den mjuka slänten mellan bostadshuset och hamnen planterades. 1918 flyttades en båtbyggerverkstad från Hällviken och hit ut. Huruvida man byggt båtar redan tidigare är okänt. Två generationer båtbyggare Nyberg har satt sina spår i skärgårdsflottan. Än idag känner det vaksamma ögat igen Nybergsekor, trots att många år gått och tidens tand gnagt hårt på båtarna.

På 1930-talets ekonomiska karta är den lilla gipen högst uppe på ön markerad som brukad jord. Ytan är stenröjd och kantad av murar uppförda av röjningsstenen. I övrigt tjänade markerna till bete. Också den lilla Prästholmen nyttjades för bete. Här gick båtbyggarens kossa och njöt sin frihet. Det lilla jordbruket lades ner någon gång under 1950-talet och båtbyggeriet upphörde ungefär samtidigt. Och ön avfolkades förstås också vid samma tid.

På 1970-talet uppfördes en herrgårdsliknande byggnad i den norra kanten av den lilla inägan. Med detta fick ön åter liv året om.

Bebyggelse

De nuvarande byggnaderna speglar det senare 1800-talets byggande; en liten rödstruken stuga på enkel bredd med glasad veranda, en liten och likaledes rödstruken ladugård och några lika röda bodar bildar den jordnära delen av bostället. Allt insvept av syrenbuskage och fruktträd. Nere vid hamnen en sjöbod och på öns sydspets en båtbyggerverkstad, vilka står för den mer sjönära delen av försörjningen.

Enkelstugan är moderniserad/ombyggd i omgångar, så har huset bla förlängts och försetts med takkupa. Alla övriga äldre byggnader är som sagt faluröda, under sadeltak täckt med tegel och mycket oförändrade sedan sekelskiftet när flertalet troligen uppfördes. I slänten mellan mangård och hamnplan trivs fortfarande en åldrad frukt- och bärodling. Tomten är inhägnad av stenmurar. Nere vid sjön finns förutom bodar och bryggor även nätspetor i rad.

Den nuvarande manbyggnaden är uppförd på 1970-talet och är mycket stor i förhållande till de omgivande byggnaderna. Mer herrgårdslig än skärgårdslig; sexdelad plan i två fulla våningar, höga fönster och en centralt placerad fritrappa på främre långsidan. De exteriöra detaljerna är hämtade från centrala Norrköping, där de räddades undan rivningsraseriet.

En modern gäststuga med tillhörande båthus har uppförts vid gloet på östra sidan ön.

Nuläge

Tallholmen är sedan 1960-talet, när den sista fiskaren flyttade iland, sommarbostad. Manhuset upprustas för att motsvara moderna fritidskrav och de många uthusen övergår sakta men säkert till andra funktioner än de ursprungliga. Sten- och träkistorna i hamnen repareras successivt. Till det yttre finns inte mycket som skvallrar om moderna tider på Tallholmen. Än lyser husen inbjudande faluröda och än höljs ön i en slöja av frukträdsblom och syren om försommaren. Än skänker hamnen skydd från farligt friska vindar.

Örnholmen är en skärgårdens anakronism i många bemärkelser. Det stora och nybyggda huset på den lilla ön med tradition. Den minsta utön i den avfolkade skärgården kan skryta med det största huset som dessutom är åretruntbebott. I den gamla hamnen med det väl bevarade båtbyggeriet ligger moderna farkoster för såväl sommar- som vinterbruk.

Litteratur

Lantmäteriets arkiv

Kalmar läns museums arkiv

Sveriges Bebyggelse, Kalmar län 1957

Meddelande rörande Sveriges fiskerier 1-2. Rudolf Lundberg 1883